

ОЛЬВІЯ

УДК [316.34+326+94] (477-924.86) «652»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.1\(33\).499](https://doi.org/10.33782/eminak2021.1(33).499)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ОЛЬВІЇ У СВІТЛІ ДАНИХ ЕПІГРАФІКИ ТА АРХЕОЛОГІЇ

Олександр Одрін

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

e-mail: olodrin@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2729-6548>

Стаття присвячена розгляду низки питань соціальної структури Ольвійського полісу. Першим із них є ступінь соціального розшарування в Ольвії, починаючи з кінця VI – початку V ст. до н.е.

Другим питанням є проблема економічної бази, на якій будувала свій вплив ольвійська аристократія. Аналізується її торгівельна діяльність і землеволодіння.

Окремим аспектом соціальної історії Ольвії є поширення рабовласницьких відносин. Епіграфічні пам'ятки демонструють залучення рабської праці у різні сфери життя полісу. Фіксується також вивіз рабів на зовнішні ринки.

Ключові слова: Ольвія, приватні листи, аристократія, землеволодіння, раби

Історія Ольвійського полісу – однієї з ключових античних держав Північної Надчорноморщини – вже понад сотню років привертає увагу дослідників¹. Поступово розширюється і джерельна база, що особливо стало помітним протягом останніх десятиліть, коли до наукового обігу було залучено значний обсяг інформації з різних типів джерел, головним чином археологічних та епіграфічних, що суттєво розширило наші знання різних аспектів історії Ольвійського полісу, перш за все – її соціальної та економічної складових. Утім, попри це, соціальна історія Ольвії і досі лишається радше на периферії, аніж у центрі уваги науковців, якщо порівнювати, наприклад, із культурною чи політичною сферами.

Не можна сказати, що соціальна тематика взагалі не привертала уваги дослідників ольвійської історії. Навіть тоді, коли коло джерел із соціальної історії Ольвійського полісу було надзвичайно обмеженим, усе ж з'явилися окремі спроби схарактеризувати соціальну структуру ольвійського суспільства. Так, однією з перших праць із соціальної (та етнічної) історії Ольвії стала видана ще у 1956 р. стаття Т.Н. Книпович «Населення Ольвії VI-I ст. до н.е. за даними епіграфічних джерел»². Утім, особливо змістовною (принаймні, якщо говорити про її соціальну,

¹ Якщо вести відлік від праці В.В. Латишева: Латышев В.В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. Санкт-Петербург, 1887.

² Книпович Т.Н. Население Ольвии в VI-I вв. до н.э. по данным эпиграфических источников // Материалы и исследования по археологии СССР. 1956. С. 119-153.

а не етнічну частину) статтю назвати важко, адже на час публікації до наукового обігу, скажімо, було введено лише два листи на свинцевих пластинах, що, звичайно, надто вже обмежувало джерельну базу дослідження. Саме тому авторка і присвятила левову частку роботи саме етнічній проблематиці, звівши до мінімуму аналіз соціального складу ольвійського населення.

Довгий час вчені відчували гострий брак інформації: її було небагато, та й наявна була часто непрямую і могла трактуватись неоднозначно, що могло призвести (і призводило) до суто спекулятивних побудов, не підкріплених реальними фактами. Яскравим прикладом тому можуть слугувати праці знаного радянського антикознавця В.Д. Блаватського, в яких він торкався питань поширення рабовласництва в античних державах Північної Надчорноморщини, зокрема і в Ольвії³. Так, доволі курйозним виглядає зараз, після масштабних розкопок сільської округи цього полісу, твердження Блаватського про те, що ольвіополіти майже не використовували працю сільськогосподарських рабів через нібито вкрай незначну площу полісної хори⁴.

Ситуацію, очевидно, могла змінити лише поява нових джерел, але цього довелося чекати ще близько двох десятиліть. У 1971 р. Ю.Г. Виноградов публікує визначну пам'ятку – лист Ахіллодора⁵, одну з найінформативніших серед усієї давньогорещької малої епіграфіки. Публікація викликала величезний інтерес серед світової спільноти епіграфістів-античників, при цьому читання першопублікатора було доволі радикально переглянуте наступниками⁶. Спочатку дослідники, головним чином, розбиралися у самому тексті листа, обмежуючись мінімальним історичним коментарем, і лише згодом почали використовувати його при реконструкції економічного, соціального та правового життя архаїчної Греції (торгівля, рабовласництво, інститут приватного права)⁷.

Набагато драматичнішою була історія іншого листа, знайденого майже у той самий час, що й лист Ахіллодора, – листа Апатурія. Лист знаходився у розпоряд-

³ Блаватский В.Д. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья. Москва, 1953; Блаватский В.Д. Рабство и его источники в античных государствах Северного Причерноморья. // Советская археология. 1954. Т. XX. С. 31-56.

Див. детальніше: Одрін О. Рабовласництво в Ольвійському полісі у V-III ст. до н.е.: історіографія, джерела, перспективи досліджень // Емінак. 2019. № 1. С. 95.

⁴ Блаватский В.Д. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья... С. 195.

⁵ Виноградов Ю.Г. Древнейшее греческое письмо с острова Березань // Вестник древней истории. 1971. № 4. С. 74-100.

⁶ Література з цього питання є доволі значною. Див., зокрема: Ceccarelli P. Ancient Greek Letter Writing: A Cultural History (600 BC – 150 BC). Oxford, 2013. P. 335; Bravo B. Tre lettere di mercanti del Mar Nero settentrionale rivisitate. Sui modi di organizzazione e gli attori del commercio e sulla «giustizia private» in poleis e emporia // Palamedes. 2011. № 6. P. 39ff; Boffa J. Lettera su laminetta plumbea da Berezan (Axon 294) // Axon, 2018. Vol. 2. № 2. P. 7-20; Dubois L. Inscriptions Grecques Dialectales D'Olbia du Pont. Genève, 1996. P. 50-54 et al.

Утім, сам Ю.Г. Виноградов тримався власного читання, не спростовуючи альтернативних тлумачень, а просто не згадує про них у власних публікаціях.

⁷ Wilson J.-P. The «illiterate trader»? // Bulletin of the Institute of Classical Studies. 1997-1998. № 42. P. 29-56. Bravo B. Tre lettere di mercanti del Mar Nero settentrionale rivisitate...; Яйленко В.П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса и Боспора VII в. до н.э. – VII в. н.э. С. 197-231; Bravo B. Sulân: représailles et justice privée contre les étrangers dans les cités grecques (Étude du vocabulaire et des institutions) // Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. 1980. Serie III. Vol. 10. № 3. P. 675-691, 693-987.

женні Ю.Г. Виноградова, який неодноразово цитував його фрагменти⁸, але, з незрозумілих причин, за життя так і не опублікував текст повністю. Після смерті відомого епіграфіста сліди оригіналу губляться, але, на щастя, лишилася промальовка тексту, на підставі якої спочатку Дж.-П. Вілсон, у згаданій вище статті, здійснив попередню публікацію джерела⁹, а згодом відомий румунський епіграфіст Мадаліна Дана, залучивши усю наявну інформацію з рукописів і публікацій, зробила повну реконструкцію тексту пам'ятки¹⁰.

Починаючи з останнього десятиліття минулого століття публікація нових епіграфічних пам'яток стає систематичною. Ще у 1991 р. було опубліковано так званий «Лист жерця» з Гілеї¹¹. На відміну від листів Ахіллодора й Апатурія, він був прокреслений не на свинцевій пластині, а на стінці амфори чи ойнохої стилю фікелюра. Але справжнім проривом у розширенні джерельної бази можна вважати 1998 р., коли Ю.Г. Виноградовим було опубліковано одразу чотири приватні листи на свинці, всі з яких можна безпосередньо чи опосередковано пов'язати з Ольвією: два з них безпосередньо походять з території Ольвійського полісу, один – з території узбережжя Одеської затоки, яку чимало дослідників також відносять до контрольованих полісом земель¹² (т.зв. «Ольвійська перея»), а ще один, з Фанагорії, стосується її зовнішньоекономічних зв'язків¹³. І хоча за рівнем інформативності ці листи, більшість із яких суттєво пошкоджена, якісно поступаються вищезгаданим, вони містять надзвичайно цінну інформацію з різних аспектів соціально-економічної історії Ольвійського полісу.

З того часу публікації пам'яток малої епіграфіки стали регулярними, хоча більшість приватних листів, які потрапляють до наукового обігу, походять з інших регіонів Північної Надчорноморщини, тоді як пам'ятки, які походять з території Нижнього Побужжя – це переважно закляття¹⁴.

⁸ Vinogradov Ju.G. Olbia. Geschichte einer altgriechischen Stadt am Schwarzen Meer. Konstanz, 1981. S. 19, 49; Vinogradov Y.G. The Greek Colonisation of the Black Sea Region in the Light of Private Lead Letters // The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology. Stuttgart, 1998. P. 169 etc.

⁹ Wilson J.-P. Op. cit. P. 38-39.

¹⁰ Dana M. Lettre sur plomb d'Apatorios a Léanax. Un document archaïque d'Olbia du Pont // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. 2004. № 148. P. 1-14. Більшість епіграфістів загалом прийняли інтерпретацію тексту М. Даною, лише вносячи окремі корективи. Радикальніші зміни у тлумачення внесені Б. Браво (Bravo V. Tre lettere di mercanti... P. 71-85), і вже зовсім радикально відмінне трактування тексту дав В.П. Яйленко у згаданій праці (Яйленко В.П. Указ. соч. С. 232-236), про що детальніше йтиметься далі.

¹¹ Русяева А.С., Виноградов Ю.Г. Лист жерця з Гілеї // Золото степу. Археологія України. Київ-Шлезвіг, 1991. С. 201-202.

¹² Рубан В.В. Проблемы исторического развития ольвийской хоры в IV-III вв. до н.э. // Вестник древней истории. 1985. № 1. С. 30-31.

¹³ Vinogradov Y.G. The Greek Colonisation of the Black Sea Region in the Light of Private Lead Letters... P. 157-178.

¹⁴ Винятки тут становлять хіба що опубліковане ще на початку 1990-х років графіті Зопіріона (Виноградов Ю.Г., Головачева Г.В. Новый источник о походе Зопириона // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. Кишинев, 1990. С. 15-29), яке Ю.Г. Виноградов пов'язував з облогою міста полководцем Олександра Македонського (ця точка зору нині однастайно відкинута іншими епіграфістами), і ще сильно фрагментований лист з терасного міста Ольвії (Назарчук В.И. Новый фрагмент надписи на свинцовой пластине из Ольвии // Боспорский феномен. Население, языки, контакты. Санкт-Петербург, 2011. С. 471-474), де епіграфістам вдається прочитати лише два-три слова (Ceccarelli P. Op. cit. P. 343). Утім, спроби його інтерпретації тривають: Митина В.В. Свинцовое письмо, найденное в Ольвии в 2010 году, и оль-

Слід констатувати, що, попри введення в науковий обіг значної кількості нової інформації, і по сьогодні чи не єдиною узагальнюючою працею з соціальної історії Ольвійського полісу лишається написаний А.С. Русяєвою розділ «Етнічна та соціальна характеристика населення» у колективній монографії «Ольвія. Антична держава у Північному Причорномор'ї», яка побачила світ 1999-го року¹⁵, тоді як інші мають переважно принагідний характер, пов'язаний, зокрема, і з трактуванням інформації окремих епіграфічних пам'яток¹⁶.

Звичайно, що така ситуація, у першу чергу, пов'язана із специфікою самої джерельної бази, певна фрагментованість якої робить узагальнення доволі проблематичними. Утім, останнє зовсім не означає, що вже зараз ми не можемо здійснювати аналіз тих чи інших аспектів соціального життя Ольвії.

Метою цієї роботи і є постановка кількох взаємопов'язаних проблемних питань соціальної історії Ольвії доримського часу та пошук шляхів їх вирішення. Ці питання стосуються ранньої соціальної та майнової поляризації ольвійського суспільства, питомої ваги його найвищих і найнижчих прошарків. Відповідь на них дасть змогу краще зрозуміти соціальну структуру полісу, принаймні в період з кінця VI і до середини III ст. до н.е. – періоду, до якого належить більшість інформативних епіграфічних джерел (йдеться не лише про пам'ятки малої епіграфіки, але й про інші типи епіграфічних джерел, а також про результати археологічних досліджень і, до певної міри, також про інформацію писемних пам'яток).

На різке соціальне розшарування в Ольвії архаїчної доби (нехай часом і побіжно) вже давно звернули увагу дослідники-епіграфісти¹⁷. По-перше, епіграфічними джерелами засвідчено існування прошарку заможних ольвіополітів, таких як Анаксагор з листа Ахіллодора чи Леанакт з листа Апатурія, власників нерухомого (будівлі) і рухомого (судна, вантажі, раби) майна. Хоча свого часу В.П. Яйленко писав про тотальну загальну бідність суспільства архаїчної Греції, ілюструючи цю тезу якраз прикладом Березані¹⁸, інформація з вищезгаданих приватних листів кінця VI – початку V ст. до н.е. виразно суперечить тезі про неможливість навіть найбагатших ольвіополітів («Протогенів» архаїчної доби, за висловом В.П. Яйленка). Певно, тому і сам автор цієї тези в останніх працях про неї і не згадує.

Існування різких соціальних контрастів в ольвійському суспільстві архаїчної та ранньокласичної доби, засвідчених інформацією листів Ахіллодора та Апатурія, разом із листом Артїкона та деякими іншими епіграфічними пам'ятками, виглядає тим яскравіше, що, поряд із багатіями, дійовими особами в них виступають і бідняки на кшталт Артїкона з родиною, які не мали навіть власного помешкання, і були змушені орендувати житло, та Ахіллодора, можливо – вільно-відпущеника, якого можна було силою захопити у рабство. Крім того, одразу в кількох документах згадуються раби, причому у найрізноманітніших контекстах (продаж, позика тощо).

війские денежные единицы VI-IV веков до нашей эры // Выпускная квалификационная работа... бакалавра / Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург, 2017. URL: <https://dspace.spbu.ru/handle/11701/8254?locale=en>

¹⁵ Русяева А.С. Этническая и социальная характеристика населения в VI-I вв. до н.э. // Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В. и др. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. Киев, 1999. С. 391-431.

¹⁶ Див. цитовані вище праці Дж.-П. Вілсона, В.П. Яйленка, Б. Браво й інших.

¹⁷ Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса. Москва, 1989. С. 75-76.

¹⁸ Яйленко В.П. Архаическая Греция и Ближний Восток. Москва, 1990. С. 101.

Звичайно, зустрічаються у листах і відомості про людей середнього достатку, на кшталт Матасія, що володів «будівлями і рабами», які втратив за нез'ясованих для нас обставин на користь Анаксагора¹⁹ (й у відповідь захопив судно останнього із вантажем та ще Ахіллодором на додачу).

Але повернімося до Анаксагора та Леанакта. Обидва носять виразно аристократичні імена²⁰, тож є всі підстави вважати їх представниками не лише найзаможнішої, але й найшляхетнішої частини ольвійського суспільства (тим більше, що одне й інше у добу архаїки йшло «у комплекті»). Але якою була матеріальна база соціальної потужності ольвійської аристократії: землеволодіння, торгівля чи, можливо, лихварство²¹?

Традиційно вважається, що економічна та соціальна могутність грецької аристократії архаїчної доби базувалася переважно (якщо не винятково) на земельній власності. Між тим, обидва згадані вище ольвійські діячі займалися торгівельними операціями через своїх агентів²².

По-перше, з торгівельною діяльністю був пов'язаний Анаксагор, судно якого, разом із вантажем, було захоплене його супротивником (Матасієм). Саме на Анаксагора працював автор листа – Ахіллодор, який, згідно з дуже вірогідним припущенням Дж.-П. Вілсона, був вільновідпущеником, займався торгівельними та/чи транспортними операціями, перевозячи судном, яке, очевидно, належить Анаксагорові, якийсь вантаж. Принаймні, Матасій, котрий намагається компенсувати вартість майна, яке тепер знаходиться у розпорядженні Анаксагора, здійснюючи захоплення вантажу разом із Ахіллодором, вважає (або вдає, що вважає) і вантаж, і самого Ахіллодора Анаксагоровою власністю. У другому випадку торгівельним агентом, напевно, теж є автор листа – Апатурій, в якого конфіскували товар, на-

¹⁹ В.П. Яйленко (История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса и Боспора VII в. до н.э. – VII в. н.э... С. 218) припускає, що Матасій був боржником (кабальником) – припущення, яке є, в принципі, вірогідним, але не більше того. Версія Дж.-П. Вілсона (Op. cit. P. 37) видається мені більш обґрунтованою.

²⁰ На цю обставину звернув увагу ще Ю.Г. Виноградов (Политическая история Ольвийского полиса... С. 76). З мілетських епіграфічних джерел (каталог епонімів Milet I 3, 122) нам відомо про існування такого собі Леанакта, сина Мольпагора, який, разом із кількома іншими представниками роду, належав до найвищих кіл аристократії ольвійської метрополії, яка (і в Мілеті, і в Ольвії, де також відомий такий патронім) об'єднувалася у релігійно-політичний союз мольпів. Тому надто сумнівною виглядає теза В.П. Яйленка (Указ. соч. С. 234) про те, що Леанакт був ледь не рабом-кабальником. Цікаво, що при цьому дослідник відмовляється визнати Ахіллодора колишнім рабом, виходячи саме із його грецького, та ще й теофорного імені.

²¹ Останнє припущення було сформульоване Ю.Г. Виноградовим (Политическая история Ольвийского полиса... С. 75), який вважав, як Ахіллодора, так і Леанакта лихварями. Крім того, він твердив, що у листі Апатурія згадуються лихварські «бухгалтерські книги» (На цих твердженнях базувались і мої спроби реконструкції лихварства в Ольвії: Одрін О. Лихварі та трапедзиги в Ольвії та Херсонесі доримського часу // Соціум. Альманах соціальної історії. 2003. Вип. 3. С. 11-20). Нині ж більшість дослідників, починаючи з Дж.-П. Вілсона, вважають, що у тексті йдеться не про лихварські, а про торгівельні операції. Винятком тут знов-таки є В.П. Яйленко, але у нього Леанакт є вже не суб'єктом, а об'єктом лихварських операцій. Утім, ця інтерпретація тексту не поділяється більше ніким з-поміж епіграфістів, які вивчали лист.

²² Щоправда, останнє ставиться під сумнів Е. Гаррісом, який доводить, що інститут торгівельних агентів у добу архаїки не існував, оспороюючи концепцію Дж.-П. Вілсона (Harris E.M. Did Business Agents Exist in Ancient Greece? Notes on Some Lead Letters // The Letter: Law, State, Society and the Epistolary Format in the Ancient World. Wiesbaden, 2013. P. 105-124). Мені точка зору Вілсона видається обґрунтованішою.

лежний, за його словами, Леанакту²³. Єдине, що, очевидно, саме він був власником транспортного засобу (якого саме – у листі не говориться), адже веде мову лише про належність товару Леанактові, яку той має писемно підтвердити.

Утім, незалежно від того, чи були обидва автори листів торгівельними агентами (що виглядає найвірогіднішим), чи лише перший з них, а чи взагалі жоден, в обох випадках ми маємо справу з перевезенням вантажу, який належить заможному ольвіополіту з аристократичним ім'ям²⁴. І в обох випадках третя особа намагається прибрати до рук цей вантаж, користуючись приватним правом у ситуації, коли власник не може втрутитись безпосередньо, а лише опосередковано (що наводило окремих дослідників на думку, що дія відбувається за межами Ольвійського полісу).

Отже, обидва аристократи – Анаксагор і Леанакт – були певним чином пов'язані з торгівельною діяльністю, причому, виходячи із суми у 27 статерів, згаданими у листі Апатурія, об'єми цих операцій були доволі значними. На жаль, ми нічого не знаємо, які саме товари перевозили Ахілладор та Аптаурій, адже вміст вантажу був добре відомий адресатам і не потребував додаткових пояснень. Суто гіпотетично можна припустити перевезення або імпорту товарів (вино, тканини чи одяг, про які йдеться, наприклад, у листі з ольвійської агори²⁵ або з Мірмекія²⁶), або сільськогосподарської експортної продукції. У першому випадку йтиметься про професійних (оптових) торговців²⁷, тоді як у другому – радше про землевласників, які ввозили продукцію з власних садіб. Утім, до появи нових даних обидва припущення лишатимуться не більше, аніж робочими гіпотезами.

Другий варіант відповіді повертає нас до питання, яке було поставлене вище: чи була саме земельна власність тією матеріальною основою, на якій базувалась впливовість ольвійських аристократичних родин? На жаль, безпосередньої та однозначної відповіді на це питання джерела не дають²⁸. Лишається звернутись до опосередкованих даних.

²³ Е. Гарріс припускає (Op. cit. P. 117-118), що Апатурій міг просто перевозити належне Леанактові майно, без жодної торгівельної мети. Утім, описаний ним сценарій, як він і сам визнає, є суто гіпотетичним.

²⁴ Принципово інше трактування ситуації належить В.П. Яйленку, який (на підставі власного прочитання тексту) доводить, що Леанакт узяв кредит для ведення торгівельних операцій, які були не надто успішними, й арешт товарів мав забезпечити кредиторам виплачені кошти (Указ. праця. С. 234 сл.). Інша дійова особа, згадана у листі – такий собі Менон, якого ледь не всі інші епіграфісти однозначно визнають за агента або довірену особу Леанакта, на думку Яйленка, насправді є його кредитором. Ця картина виразно суперечить реконструкціям абсолютної більшості інших епіграфістів, які вивчали пам'ятку (Дж.-П. Вілсон, М. Дана, Б. Браво й інші згадані вище).

²⁵ Vinogradov Y.G. The Greek Colonisation of the Black Sea Region in the Light of Private Lead Letters... P. 158-159. У тексті листа, згідно з інтерпретацією Ю.Г. Виноградова, згадується синя фарба (індіго, яка у Давній Греції вироблялась із вайди (*Isatis tinctoria*), а також одяг зі шкіри (За М. Даною (Dana M. Lettres grecques dialectales nord-pontiques (sauf IGDP 23-26). // *Revue des Études Anciennes*. 2007. № 109 (1). P. 75) – це одяг з хутра). За читанням М. Дани (Op. Cit. P. 74) у тексті згадується ще й чорний одяг.

²⁶ Бехтер А.П., Бутягин А.М., Дана М. Свинцовое письмо из Мирмекия // *Вестник древней истории*. 2018. Т. 78. № 4. С. 931-948. У тексті, за читанням публікаторів, згадуються іонійські гіматії та коштовний пурпуровий одяг.

²⁷ На відміну від дрібного торговця з Мірмекія, який продавав найрізноманітніші товари (одяг, рабів, можливо – солону рибу) поштучно чи дрібними партіями.

²⁸ Прикладом такої неоднозначності є загальновідомий Декрет на честь Протогена (IOSPE I²,32). З тексту декрету стає зрозумілим, що ольвійські багатії, насамперед – сам Протоген, володіли значними запасами продовольчого зерна. Але лишається неясним походження цих запасів: чи це

По-перше, необхідно оцінити можливості розвитку великого (за давньогрецькими мірками, звичайно) ольвійського землеволодіння. Одразу варто наголосити, що за грецькими полісними мірками хора Ольвії була доволі значною²⁹, до того ж у Нижньому Побужжі не існувало значних площ земель, зовсім непридатних для аграрного виробництва, тому можна цілком упевнено стверджувати, що потенційні можливості для виникнення тут великого землеволодіння існували.

Відомо, що найкращі землі у новозаснованій апойкії одержували першопоселенці, які у майбутньому перетворювались на «нову аристократію» (як-от сіракузькі гамори). Особливістю Ольвії була та обставина, що в ній існувала не «нова» аристократія, тобто аристократія *sui generis* з колишніх селян метрополії, а «справжня», яка походила з аристократії Мілету, об'єднавшись на новому місці (як і в метрополії) у релігійну корпорацію мольпів³⁰. Очевидно, що аристократи знаходились у вигідніших, порівняно із пересічними першопоселенцями, умовах для нагромадження великої земельної власності.

Наскільки ж археологічні дані дають можливість верифікувати припущення про наявність в Ольвії, починаючи з доби архаїки, прошарку великих землевласників? У літературі часом підкреслюється, що середня площа ойкосів³¹ і земельних наділів³² ольвійської хори була загалом стандартною (хоча й з певними відхиленнями), що мало б наводити на думку про загальну майнову рівність тамтешніх мешканців. Втім, як показують епіграфічні матеріали з афінської хори³³, один і той самий власник міг володіти не лише кількома наділами, а й кількома садибами, в одній з яких він міг проживати сам, а в іншій тримати управителя з

було куплене зерно, чи зібране у власних маєтках. Здавалося б, перший варіант є єдино можливим. Річ у тім, що, хай датування декрету різними дослідниками мають помітні розбіжності – від кінця III ст. до н.е. й аж до кінця першої третини II ст. до н.е., у будь-якому разі це випадє на період після загибелі великої ольвійської хори елліністичного періоду. Тож Протоген виглядає не великим землевласником, а, радше, лихварем та/чи торговцем. Утім, останнім часом з'явилися дані, згідно з якими процес занепаду полісної хори був тривалішим, і ціла низка поселень по обох берегах Бузького лиману продовжувала своє існування принаймні у другій половині III ст. до н.е. (Снытко І.А. К вопросу о причинах прекращения жизни на хоре Ольвии во второй половине III в. до н.э. // Никоний і античний мир Северного Причерноморья, Одесса, 1997. С. 244-248; Снытко І.А. О памятниках хоры Ольвии позднеэллинистического времени (к вопросу проблемы кризиса полиса) // Херсонес в античном мире. Севастополь, 1997. С. 110-112). А це означає, що ставити крапку у питанні походження «протогенівського зерна» ще зарано.

²⁹ Зазвичай її оцінюють у межах 300 км² (±50): Буйских С.Б. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // Старожитності Степового Причерномор'я і Криму. 2009. Т. XV. С. 234, 236. З урахуванням нових даних про розмежування земель ольвійської хори (Каряка О.В. Система розмежування сільської території Ольвії Понтійської за даними дистанційного зондування // Археологія і давня історія України. Археологія і простір. 2015. Вип. 4. С. 140-147), ця цифра, очевидно, має бути переглянута у бік збільшення. За даними О.В. Каряки (усне повідомлення) площа розмежованих земель може сягати понад 400 км², а з урахуванням виявлених слідів розмежування у районах Березанського та правобережжя Дніпровського лиманів – навіть понад 550 км², але ці цифри ще потребуватимуть перевірки.

³⁰ Graf F. Das Kollegium der Μολποι von Olbia // Museum Helveticum. 1974. Bd. 31. S. 209-215.

Дискусії про характер цього об'єднання і про його місце у політичному житті Ольвії (Карышковский П.О. Ольвийские мольпы // Северное Причерноморье. Киев, 1984. С. 42-51; Русяева А.С. Указ. соч. С. 354-358; Яйленко В.П. Указ. раб. С. 72 сл.) не мають безпосереднього відношення до теми статті. Для нас головним є сам факт наявності в Ольвії об'єднання аристократів.

³¹ Буйских С.Б. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье... С. 228.

³² Каряка О.В. Система розмежування сільської території Ольвії Понтійської за даними дистанційного зондування... С. 142.

³³ Langdon M.K., Watrous L.V. The Farm of Timesios: Rock-Cut Inscriptions in South Attica // Hesperia. 1977. Vol. 46, № 2. P. 162-177.

рабів чи вільновідпущеників³⁴. Подібна «дисперсія» у формах землеволодіння, очевидно, існувала і в колоніях³⁵.

Археологічні дослідження сільської округи Ольвії продемонстрували, що на ольвійській хорі архаїчного періоду, особливо на правобережжі Бузького лиману, у безпосередній близькості до міста, чисельно переважали окремі садиби-хутори³⁶, а не поселення сільського типу.

Примітно, що практика заснування садиб поновлюється і після реколонізації великої ольвійської хори у середині V ст. до н.е. Варто зазначити, що більшість з них (принаймні, коли мова йде про індивідуальні, а не так звані колективні садиби), як і в попередній період, засновується в околицях Ольвії на правобережжі Бузького лиману³⁷. Такі садиби, наскільки ми можемо судити з результатів розкопок відносно нещодавно відкритих ойкосів у найближчій околиці міста, могли бути центрами доволі спеціалізованого тваринницького господарства, безумовно товарного спрямування³⁸.

І тут знову можна провести певні аналогії із добре відомою ситуацією в Аттиці: розташовані у ближній околиці Афин ферми (чи садиби), володарі яких могли жити у місті, керуючи своїм господарством безпосередньо або через управителів, у своїй економічній діяльності орієнтувалися на міський ринок (як і ольвійські, про що говорилося вище). Так вважають навіть ті дослідники, які загалом скептично оцінюють ринкову спрямованість господарства більшості сільських поселень Аттики³⁹.

Навряд чи можна вважати випадковим збігом той факт, що практично одночасно з реколонізацією ольвійської хори в місті з'являються присвятні написи заможних родин, спроможних витратити значні кошти на зведення будівель суспільного значення, наприклад – оборонних споруд⁴⁰. І в цьому контексті не

³⁴ Carlsen J. Estate Managers in Ancient Greek Agriculture // Ancient history matters: studies presented to Jens Erik Skydsgaard. Rome, 2002. P. 117-126; Chandezon C. Some Aspects of Large Estate Management in the Greek World during Classical and Hellenistic Times // The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC. Oxford, 2011. P. 96-121. Див. також: Bresson A. The Making of the Ancient Greek Economy. Princeton and Oxford, 2016. P. 145-148.

³⁵ Jameson M.H. Class in the ancient Greek countryside // Structures Rurales Et Sociétés Antiques: Actes Du Colloque de Corfou, 14-16 Mai 1992. Paris, 1994. P. 60, n. 27.

³⁶ Отрешко В.М. Население Нижнего Побужья в архаическое время // Ольвийские древности. Київ, 2009. С. 118. За оцінкою автора, кількість садиб архаїчної доби могла сягати 60-ти (враховуючи ті, що не збереглися), проти 40 поселень середніх розмірів і лише трьох великих.

³⁷ Див.: Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (Археологическая карта). Киев, 1990. С. 53-63. Донедавна власне класичною добюю датувалася лише одна садиба, тоді як інші – елліністичним часом (див. детальніше: Рубан В.В. Проблемы исторического развития ольвийской хоры в IV-III вв. до н.э.... С. 31, 37 сл.). Втім, на більшості з них не проводилося систематичних розкопок (а частина була інтерпретована лише за особливостями мікрорельєфу), тож датування у подальшому може бути уточнене.

³⁸ Ці відкриття поповнили список садиб класичного часу: Див.: Папанова В.А., Ляшко С.М. Ольвийская усадьба IV в. до н.э. // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя, 2009. Вип. XV. С. 100-106; Папанова В.А., Ляшко С.М. Новая сельская усадьба Ольвии (итоги раскопок 2010 г.) // Преемственность и инновации в изучении традиционных культур Средиземноморья. Материалы XII чтений памяти проф. Н.П. Соколова. Нижний Новгород, 2010. С. 56-62; Папанова В.А. Новый ольвийский ойкос? // Древнее Причерноморье. Одесса, 2011. Вып. IX. С. 268-272.

Інша річ, чи спрямовувалась їхня продукція лише на внутрішній ринок, а чи ще й на зовнішній.

³⁹ Андреев В.Н. Аграрные отношения в Аттике в V-IV вв. до н.э. // Античная Греция. Т. 1: Становление и развитие полиса. Москва, 1983. С. 288-289, 292.

⁴⁰ Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса... С. 148-149; Яйленко В.П. Ольвия

принципово важливо, чи були ці діячі нащадками аристократів доби архаїки. Головним є те, що і в цьому випадку ми можемо говорити про наявність в Ольвії великого землеволодіння.

Говорячи про освоєння степових земель Нижнього Побужжя у часи колонізації (та реколонізації) великої ольвійської хори, не можна не зупинитись на питанні трудових ресурсів, задіяних у цьому процесі. Важливою обставиною є те, що місцеві землевласники не могли, за прикладом сиракузян чи гераклеотів, експлуатувати трудові ресурси місцевого осілого населення, яке можна було б прикріпити до землі (як кіллріїв у Сиракузах чи маріандинів у Гералей Понтійській). Очевидно, землевласникам (і то не лише великим і середнім а, частково, й малим) лишалось використовувати працю чи то покупних рабів (як це було, наприклад, на Хіосі⁴¹) чи то батраків з-поміж незаможних співгромадян або метеків.

Примітно, що обидві ці складові соціальних низів ольвійського суспільства «відзначились» у пам'ятках малої епіграфіки. Так, представником найманих сільськогосподарських робітників напевно був Артїкон, чий лист був опублікований чи не першим серед усіх приватних листів з території Ольвії⁴². Лист датується пізнішим часом, ніж розглянуті вище – IV ст. до н.е.⁴³ Члени родини Артїкона не мали власного помешкання і змушені були винаймати кімнати у різних домовласників. Сам же ж автор листа, наскільки можна судити з контексту пам'ятки, міг бути наймитом-чабаном⁴⁴.

Показово, що інформація про рабів з'являється у джерелах набагато раніше, аніж про особисто вільних бідняків і є набагато масштабнішою. Інша річ, що у більшості випадків ми не можемо встановити сферу діяльності цих рабів.

Лише частково у цьому питанні може допомогти звернення до питань «рабської» термінології. Річ у тім, що давньогрецька термінологія, пов'язана з рабовласництвом, є доволі багатою (і багатозначною)⁴⁵, і матеріали з Північної Надчорноморщини яскраво підтверджують цей факт⁴⁶. Раби, задіяні у сільськогосподарському виробництві, найчастіше іменувались ойкетами, але сам термін «ойкети» мав ширше значення: ойкетами називали загалом усіх рабів пов'язаних з домогосподарством (ойкосом)⁴⁷, а часом домочадців загалом, незалежно від ста-

и Боспор в эллинистическую эпоху // Эллинизм: экономика, политика, культура. Москва, 1990. С. 270-271, 277. Яйленко В.П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса и Боспора VII в. до н.э. – VII в. н.э. С. 481-497; Русяева А.С. Указ. соч. С. 411-415.

⁴¹ Шишова И.А. Рабство на Хиосе // Рабство на периферии античного мира. Ленинград, 1968. С. 49-92.

⁴² Вперше опубліковано В.В. Латышевим ще у 1904 р.: Латышев В.В. Эпиграфические новости из Южной России // Известия Императорской Археологической комиссии. 1904. Вып. 10. С. 10-13.

⁴³ Л. Дюбуа (Dubois L. Op. cit. P. 63) звужує датування до середини цього століття.

⁴⁴ В тексті йдеться про те, що домовласник має забрати у третьої особи частину вовни (можливо, як плату за помешкання). Очевидно, що людина, яка не має навіть власного житла, не може бути власником отари, а лише найманим працівником. З цим припущенням добре погоджується відсутність Артїкона у місці, де проживала його родина.

⁴⁵ Див.: Gschnitzer F. Studien zur griechischen Terminologie der Sklaverei. I, Grundzüge des vorhellenischen Sprachgebrauchs. Wiesbaden, 1964.

⁴⁶ Акцент на матеріалах з Північної Надчорноморщини роблять у своєму огляді літератури з питання античної термінології для позначення різних категорій рабів Н.В. Завойкіна та Н.А. Павличенко (Завойкіна Н.В., Павличенко Н.А. Письмо на свинцовой пластине Патрея // Фанагория. Т. 4. Результаты археологических исследований. Москва, 2016. С. 235-242).

⁴⁷ Gschnitzer F. Op. cit. S. 10 ff.

тусу⁴⁸. З іншого боку, раб, напевно зайнятий саме у сільському господарстві, міг, відповідно до контексту пам'ятки, і не називатись ойкетом. Прикладом такого є кваліфікований раб, згаданий у листі з Горгіппійських наділів⁴⁹, який, очевидно, працював на винограднику.

В ольвійській епіграфіці ойкети згадуються принаймні двічі. Перша згадка відноситься ще до рубежу VI-V ст. до н.е. У листі Апатурія⁵⁰ згадуються ойкети такого собі Тимолея, але якраз ця частина пам'ятки, на жаль, пошкоджена, контекст, в якому вони згадуються, не до кінця зрозумілий і навряд чи можна однозначно довести, що ойкети листа Апатурія належали саме до сільських, а не до міських ойкосів.

Термін «ойкети» ще раз зустрічається в ольвійській епіграфіці – у декреті на честь Протогена, і цього разу, судячи з контексту (IOSPE I², 32B, 5-21), ми вже не можемо трактувати їх як домашніх рабів міських мешканців. Як справедливо зауважив свого часу К.К. Марченко, ойкети, згадані у декреті, однозначно пов'язані не з містом, а з його сільськогосподарською околицею⁵¹.

Навряд чи буде надто сміливим уважати, що майже всі раби в ойкосах ольвійської периферії, подібно до рабів «Одіссеї», були так чи інакше пов'язані із сільським господарством: як не з виробництвом відповідної продукції, то з її переробкою. Типовим прикладом останнього є прядіння та ткацтво – традиційне заняття домашніх рабинь у Греції.

При цьому варто зауважити, що у світлі останніх досліджень, якими доведено тривання функціонування поселень «ближньої» хори Ольвії у другій половині III, або й на початку II ст. до н.е., розбіжності у датуванні декрету не можуть суттєво вплинути на трактування ойкетів декрету саме як рабів з сільських ойкосів, які, як вже говорилося вище, у своїй переважній більшості були так чи інакше пов'язані з аграрним виробництвом⁵². Судячи з того, що зрадницькі настрої у середовищі ойкетів становили певну загрозу для безпеки Ольвії, зважаючи на небезпеку нападу галатів і скирів, навряд чи можна погодитись із тими дослідниками, починаючи ще з В.Д. Блаватського, які апіорі вважали кількість ольвійських рабів, залучених в аграрне виробництво, незначною. Ці міркування цілком узгоджуються із даними Макробія про те, що звільнення рабів було одним із заходів, які дозволили ольвіополітам перебути облогу міста Зопіріоном, адже це мало сенс лише у тому випадку, якщо раби були достатньо чисельними як для того, аби суттєво поповнити місцеве ополчення, так і для того, аби становити загрозу у випадку переходу на бік ворога.

На завершення слід констатувати, що при розробці багатьох проблем соціальної історії Ольвійського полісу за нинішнього стану джерельної бази виникає більше запитань, аніж дається відповідей. Утім, із розширенням цієї бази, як за рахунок притоку нових епіграфічних пам'яток, так і завдяки накопиченню й

⁴⁸ Саме так, всупереч усім іншим фахівцям, які досліджували лист Апатурія, трактує В.П. Яйленко (Указ. соч. С. 236) згаданих у цьому листі ойкетів.

⁴⁹ Виноградов Ю.Г. Письмо с горгиппийских наделов // Алексеева Е.М. Античный город Горгиппия. Москва, 1997. С. 544-545; Vinogradov Ju.G. A Letter from Gorgippean Rural Estates // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. 1997. Vol. 4.3. P. 232-244.

⁵⁰ Dana M. Lettre sur plomb d'Apatorios a Léanax... P. 6.

⁵¹ Марченко К.К. Греки и варвары Северо-Западного Причерноморья скифской эпохи // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. Санкт-Петербург, 2005. С. 132.

⁵² Cf.: Jameson M.H. On Paul Cartledge «The political economy of Greek slavery» // Money, Labour and Land: Approaches to the Economics of Ancient Greece. London and New York, 2002. P. 168 ff.

осмисленню вже наявних археологічних даних, ми вже можемо, принаймні, формулювати й обґрунтовувати робочі гіпотези та моделі, які згодом можливо буде верифікувати по мірі допливу нової інформації.

На сьогодні варто також намітити принаймні декілька перспективних напрямів подальших досліджень. Першим із них є продовження аналізу соціально-економічної діяльності ольвійської аристократії доби архаїки. Як було показано у статті, економічне підґрунтя соціальної потужності цього прошарку було набагато більш різноплановим, аніж це вважалося традиційно. Особливої уваги потребує дослідження можливості активного залучення аристократів у торгівельну діяльність – питання, яке вже зараз є доволі контроверсійним⁵³. З іншого боку, слід продовжити вивчення структури земельної власності в Ольвії, активніше використовуючи дані археології.

Звичайно, дослідження верхнього прошарку ольвійського суспільства – це лише одне із завдань, які стоять перед науковцями, що займаються соціальною історією полісу. Як було показано вище, не меншої уваги потребує і вивчення найнижчих прошарків – й у першу чергу рабів, значення яких у соціально-економічному житті полісу, як виглядає у світлі нових джерел, було суттєво більшим, ніж це вважалося дотепер.

Разом із тим, найскладнішим, якщо зважати на джерельну забезпеченість, лишається аналіз соціальної ролі середнього прошарку ольвійського суспільства – громадян середнього достатку, а також незаможних, але цілком повноправних ольвіополітів. Вони і досі лишаються «мовчазною більшістю», не надто репрезентованою у джерелах малої епіграфіки, не говорячи вже про «велику». Однак тут, зважаючи на існування подібних матеріалів з інших регіонів грецького світу, можна сподіватись на появу нової інформації, яка дозволить у майбутньому створити, бодай у загальних рисах, соціальний портрет пересічного мешканця Ольвійського полісу в різні періоди його історії.

REFERENCES

- Buiskikh, S.B.** (2006). Oikos grecheskoi khory v Nizhnem Pobuzhie VI-V vv. do n.e. [Oikos of the Greek chora in Lower Bug Area in 6-5 Centuries BC]. *Bosporskie chteniya*, 7, 29-31 [in Russian].
- Buiskikh, S.B.** (2009). Khora kolonialnogo polisa v Nizhnem Pobuzhie: ot arkhaiiki k ellinizmu [Chora of colonial polis in Lower Bug Area: from Archaic to Hellenistic periods]. *Starozhytnosti Stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*, XV, 227-243 [in Russian].
- Bravo, B.** (1980). Sulân: représailles et justice privée contre les étrangers dans les cités grecques (Étude du vocabulaire et des institutions). *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*, III.10.3, 675-691, 693-987 [in Italian].
- Bravo, B.** (2011). Tre lettere di mercanti del Mar Nero settentrionale rivisitate. Sui modi di organizzazione e gli attori del commercio e sulla «giustizia private» in poleis e emporia. *Palamedes*, 6, 37-91 [in Italian].
- Carlsen, J.** (2002). Estate Managers in Ancient Greek Agriculture. In *Ancient history matters: studies presented to Jens Erik Skydsgaard*, pp. 117-126.
- Ceccarelli, P.** (2013). *Ancient Greek Letter Writing: A Cultural History (600 BC – 150 BC)*. Oxford.
- Chandezon, C.** (2011). Some Aspects of Large Estate Management in the Greek World during Classical and Hellenistic Times. In **Archibald, Z., Davies, J.K. & Gabrielsen, V. (Eds.)**. *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*. Oxford: Oxford Univ. Press, pp. 96-121.
- Dana, M.** (2004). Lettre sur plomb d'Apatorios a Léanax. Un document archaïque d'Olbia du Pont. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 148, 1-14 [in French].
- Dana, M.** (2007). Lettres grecques dialectales nord-pontiques (sauf IGDOP 23-26). *Revue des Études*

⁵³ Див. цитовані вище праці Дж.-П. Вілсона та М. Гарріса.

- Anciennes*, Vol. 109 (1), 67-97 [in French].
- Dubois, L.** (1996). *Inscriptions Grecques Dialectales D'Olbia du Pont*. Genève: Librairie Droz [in French].
- Gschnitzer, F.** (1964). *Studien zur griechischen Terminologie der Sklaverei. I, Grundzüge des vorhellenischen Sprachgebrauchs*. Wiesbaden: Steiner [in German].
- Harris, E.M.** (2013). Did Business Agents Exist in Ancient Greece? Notes on Some Lead Letters. In: *The Letter: Law, State, Society and the Epistolary Format in the Ancient World*. Wiesbaden, pp. 105-124
- Jameson, M.H.** (1994). Class in the ancient Greek countryside. In: **Doukellis, P.N. & Mendoni, L.G. (Eds.)**. *Structures Rurales Et Sociétés Antiques: Actes Du Colloque de Corfou, 14-16 Mai 1992*, (pp. 55-63).
- Jameson, M.H.** (2002). On Paul Cartledge «The political economy of Greek slavery». In: **Cartledge, P., Cohen, E.E. & Foxhall, L. (Eds.)**. *Money, Labour and Land: Approaches to the Economics of Ancient Greece*, (pp. 167-174). London, New York.
- Kryzhickij, S.D., Buiskikh, S.B. & Otreshko, V.M.** (1990) *Antichnyie poseleniya Nizhnego Pobuzhya (Arkheologicheskaya karta)* [Antique settlements of Lower Bug Area (Archaeological map)]. Kiev [in Russian].
- Langdon, M.K. & Watrous, L.V.** (1977). The Farm of Timesios: Rock-Cut Inscriptions in South Attica. *Hesperia*, 46.2, 162-177.
- Marchenko, K.K.** (2005). Greki i varvary Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya skifskoi epokhi [Greeks and barbarians of the North-Western Black Sea Region in the Scythian Era]. In **Marchenko, K.K. (Ed.)**. *Greki i varvary Severnogo Prichernomor'ya v skifskuyu epokhu*, (pp. 129-136). Sankt-Petersburg [in Russian].
- Otreshko, V.M.** (2009). Naselenie Nizhnego Pobuzhya v arkhaiskoe vremia [The population of the Lower Bug Area in Archaic Time]. In *Olyiiskie drevnosti*, (pp. 103-122). Kyiv [in Russian].
- Ruban, V.V.** (1985). Problemy istoricheskogo razvitiia olyiiskoi khory v IV-III vv. do n.e. [Problems of Historical Development of the Chora of Olbia in the 4th-3rd Centuries BC]. *Vestnik drevnei istorii*, 1, 26-46 [in Russian].
- Rusyaieva, A.S. & Vinogradov, Yu.G.** (1991). Lyst zhertsia z Hilei [Letter of the Priest from Hylaie]. In **Tolochko, P.P. and Murzin, V.Y. (Eds.)**. *Zoloto stepu. Arkheolohiia Ukrainy*. Kyiv-Shlezviih, pp. 201-202 [in Ukrainian].
- Rusiaeva, A.S.** (1999). Naselenie Olyii [Population of Olbia]. In **Kryzhickij, S.D., Rusiaeva, A.S., Krapivina, V.V., Skrzhinskaia, M.V. & Anokhin, V.A.** *Olyiia. Antichnoe gosudarstvo v Severnom Prichernomor'ie*. Kyiv, pp. 391-471 [in Russian].
- Shishova, I.A.** (1968). Rabstvo na Chiose [Slavery on Chios]. In **Kallistov, D.P. (Ed.)**. *Rabstvo na periferii antichnogo mira*. Leningrad, pp. 149-192. [in Russian].
- Vinogradov, Yu.G.** (1971). Drevneishee grecheskoe pismo s ostrova Berezan [The Earliest Greek Letter from Berezan Island]. *Vestnik drevnei istorii*, 4, 74-100 [in Russian].
- Vinogradov, Yu.G.** (1989). *Politicheskaya istoriya Olyiiskogo polisa* [Political History of Olbia Polis in the 7th-1st Centuries BC]. Moscow: Nauka [in Russian].
- Vinogradov, Ju.G.** (1997). A Letter from Gorgippean Rural Estates. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 4.3, 232-244.
- Vinogradov, Ju.G.** (1998). The Greek Colonisation of the Black Sea Region in the Light of Private Lead Letters. In **Tsetskhladze, G.R. & Gorman, V.B. (Eds.)**. *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, pp. 153-178.
- Wilson, J.-P.** (1997-98). The «illiterate trader»? *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 42, 29-56.
- Yailenko, V.P.** (2016). *Istoriya i epigrafika Olyii, Hersonesa i Bospora, VII v. do n.e. – VII v. n.e.* [History and Epigraphy of Olbia, Chersonesus and Bosporus, 7th Century BC – 7th Century AD]. Sankt-Petersburg: Nestor-Historia [in Russian].
- Zavoykina, N.V. & Pavlichenko, N.A.** (2016). Pismo na svintsovoy plastine iz Patreya [The letter on the lead plate from Patraeum]. In **Kuznetsov, V.D. & Zavoikin, A.A. (Eds.)**. *Fanagoriya. Rezultaty arheologicheskikh issledovaniy*, (Vol. 4, pp. 230-249). Moskva: Institut arkheologii RAN [in Russian].

Oleksandr Odrin

(Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

e-mail: olodrin@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2729-6548>

Some Aspects of Olbia Social History in Light of Epigraphic and Archaeological Data

The paper is devoted to a number of issues of the social structure of Olbia polis from the Archaic period to Hellenism.

In recent decades, a significant amount of information from various types of sources, mainly epigraphic (private letters) and archaeological, has been brought into scientific circulation. It has significantly enriched our knowledge of various aspects of Olbia polis history, especially its social and economic components. This makes it possible to study some aspects of Olbia social history that were previously overlooked by the researchers.

The first of these aspects is the problem of significant social differentiation in Olbia, which could be seen almost from the very beginning of its history. Private letters of the late 6th – early 5th century BCE (Letters of Achillodorus, Apaturius, Artikon, the ‘Priest from Hylaia’) show a clear picture of sharp social contrasts in Olbia society, where at one end of the social ladder were rich aristocrats, and at the other – the poor, who did not even have their own dwelling, and slaves. The latter are mentioned in several epigraphic documents, and a variety of contexts (sale, loan, etc.).

The second issue is the problem of the economic basis on which the Olbian aristocracy built its social influence. Private letters contain information about the involvement of the aristocracy in trade activities. At the same time, archeological and epigraphic data make it possible to raise the issue of the existence of sizeable landowning in Olbia polis, at least during the flourishing of its agricultural area.

A certain aspect of Olbian social history is the spread of slavery. Epigraphic finds not only corroborate the presence of purchased slaves in Olbia in the late archaic period but also demonstrate the involvement of slave labor in various spheres of life: trade, work to the needs of temples, agricultural production. The export of slaves from the Lower Buh region to external markets (Bosporus) is also recorded.

Probably, the representatives of the social elites actively used the work of slaves and freedmen in their economic activities: both in agricultural production and trade.

Keywords: Olbia, private letters, aristocracy, landowning, slaves

Надійшла до редакції / Received: 20.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 13.02.2021